

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК ПРЕДМЕТ ДИСКУСІЙ СЕРЕД ДІЯЧІВ ПРОЛЕТКУЛЬТУ (20-ті рр. XX ст.)

Оксана Кравченко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Анотація:

Висвітлено неоднозначність поглядів ідеологів Пролеткульту на роль і місце культурної спадщини у процесі формування культури майбутнього – пролетарської культури: одні з них повністю заперечували необхідність врахування культури минулого задля процесу творення особливої культури окремого класу – пролетаріату; інші вважали, що культурну спадщину можна використовувати лише за умови її критичного осмислення; ще інші взагалі не заперечували необхідності використання культури минулого, вважаючи, що це можна буде зробити лише тоді, коли пролетаріат виробить за допомогою Пролеткульту своє світовідчуття, свій спосіб мислення.

Кравченко Оксана. Культурное наследие как предмет дискуссий среди деятелей Пролеткульту (20-е гг. XX в.)

Раскрыта неоднозначность взглядов идеологов Пролеткульту на роль и место культурного наследия в процессе формирования культуры будущего – пролетарской культуры: одни полностью отрицали необходимость культурного наследия в процессе создания особенной культуры отдельного класса – пролетариата; другие считали, что можно использовать культурное наследие прошлого лишь при условии осмысления его с критической точки зрения; другие вообще не отрицали необходимость использовать культуру прошлого, считая, что это можно будет сделать лишь тогда, когда пролетариат выработает с помощью Пролеткульту свое мироощущение, свой способ мышления.

Kravchenko Oksana. Cultural heritage as a subject of debate among the Proletkult leaders (the twenties of the 20th century)

The article explains the ambiguity of Proletkult ideologists' views on the role and place of cultural heritage in the formative process of the culture of future – proletarian culture: some of them completely denied the necessity to consider cultural heritage in the process of creation of a special culture of a separate class – the proletariat; the others believed that it was possible to use the cultural heritage of the past only after reconsidering it from the critical point of view; some others did not deny the necessity to use the culture of the past but they believed that it could be done only after the proletariat developed their own worldview and their own way of thinking with the help of Proletkult.

Ключові слова:

пролеткульт, культура, концепція, людина, освіта, виховання.

пролеткульт, культура, концепція, человек, образование, воспитание.

proletkult, culture, conception, man, education, training.

Сучасні трансформаційні, глобалізаційні, мультикультурні процеси вимагають нових підходів до розв'язання культурологічних проблем, відкривають нові перспективи в розвитку української культури. Тому на часі є дослідження маловідомих фактів, подій, явищ культурного поступу, які через ідеологічні заборони не ввійшли до вітчизняної історії, але вивчення яких дасть змогу цілісно відтворити культурологічні процеси держави в історичному взаємозв'язку.

До недосліджених феноменів культурного життя 20-х рр. XX ст. належить діяльність Пролеткульту – культурно-просвітницької та літературно-художньої організації пролетарської самодіяльності при Наркомосі, яка мала на меті широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом [5, с. 719]. В українській історіографії бракує наукових праць, присвячених вивченню культурно-просвітницької та творчої діяльності Пролеткульту, у яких би ідеологічно незаангажовано й з нових методологічних позицій висвітлювався «невідомий пласт» культурного життя України 20-х рр. XX ст.

Організація Пролетарської Культури була створена за місяць до Жовтневого перевороту з метою підтримки «самодіяльності» пролетаріату в різних сферах культури, причому тільки на добровільних засадах. Із початку створення Пролеткульт став чітко структурованою організацією, яка мала статут, виборчий Центральний комітет,

раду й відділи: організаційний, літературний, видавничий, театральний, бібліотечний, шкільний, клубний, музично-вокальний, науковий, господарський. Центральному Пролеткульту підпорядковувалися губернські, міські та районні пролеткульту. Діяльність цієї організації спрямовувалася на те, щоб «дати робітничому класу цілісне виховання, що незаперечно спрямовує його колективну волю й мислення»; метою Пролеткульту було «вироблення самостійної духовної культури» [15, с. 21]. Робота Пролеткульту велася у двох напрямках: перший – культурно-просвітницька діяльність і організація пролетарської освіти; другий – творча робота у сфері мистецтва, літератури, театру, музики.

Одним із ключових теоретичних питань, що його намагалися розв'язати ідеологи Пролеткульту, було питання про використання культурної спадщини минулого у формуванні пролетарської культури – культури майбутнього. У науковій літературі поширене стереотипне твердження про повне заперечення пролеткультівцями культурного досвіду попередніх поколінь, про створення ними «нігілістичної теорії», яка мала форму «абстрактного прагнення до нового». Саме цей аспект зазнавав нищівної критики в радянській історіографії, яка тенденційно висвітлювала роль і значення Пролеткульту.

Вивчення й аналіз наукових поглядів діячів Пролеткульту дали змогу виявити неоднознач-

ність такого підходу, з нових методологічних позицій з'ясувати ставлення пролеткультівців до культури минулого, встановити, яку роль вони відводили їй у процесі розбудови нової «пролетарської культури». У пролеткультівському середовищі дійсно можна знайти приклади нігілістичного ставлення до культурної спадщини. На Першій Всеросійській конференції пролеткультів, що проходила у вересні 1918 р., один із місцевих делегатів, який не погоджувався з офіційним змістом резолюції конференції, заявив: «Відкинемо цю цілком буржуазну культуру, як старий мотлох...» [15, с. 29]. Делегату заперечив один із лідерів Пролеткульту: «Без ознайомлення з культурою минулого не зможемо зробити й кроку... Необхідно зрозуміти минуле, щоб іти вперед» [15, с. 31].

Ідеолог концепції «пролетарської культури» О. Богданов висував вимогу свідомого оволодіння буржуазним мистецтвом, використання його «художніх скарбів» та обмеження доступу інтелігенції до справи виховання пролетаріату. На його думку, інтелігенти невинно обтяжені тягарем «старих поглядів і звичок думки» [8, с. 86], успадкованих від буржуазного світу, а тому «вихід один: користуючись попередньою, буржуазною культурою, створювати, протиставляти їй і поширювати в масах нову, пролетарську: розвивати пролетарську науку, зміцнювати істинно товариські відносини у пролетарському середовищі, виробляти пролетарську філософію, спрямовувати мистецтво в бік пролетарських прагнень і досвіду... Та могутня творчість, яку виявив пролетаріат у своїй економічній і політичній організації, слугує достатнім доказом його здатності до такої ж культурної творчості» [8, с. 56].

У статті «Критика пролетарського мистецтва» О. Богданов зазначав: «Пролетаріат не повинен ніколи забувати про співпрацю поколінь» [3, с. 449]. Обґрунтовуючи програму пролетарської культури, він писав у статті «Про художній спадок»: «Два грандіозні завдання постали перед робітничим класом у сфері мистецтва. Перше – самостійна творчість: усвідомити себе й світ у струнких живих образах, організувати свої духовні сили в художній формі. Друге – отримання спадщини: оволодіти скарбами мистецтва, створеними минулим, зробити своїм усе велике та прекрасне в них, не підпорядковуватися відображенням у них духу буржуазного й феодального суспільства. Це друге завдання не менш складне, ніж перше» [3, с. 426].

Основним методом отримання й засвоєння культурної спадщини, на думку О. Богданова, була критика з позицій пролетарсько-класової ідеології. Культурне звільнення пролетаріату, його класове самовизначення не «означає простого розриву з усією багатою культурою старого світу.

Ні, пролетаріат – законний спадкоємець усіх цінних завоювань, і духовних, і матеріальних, – від цього спадку він не може й не повинен відмовлятися... пролетаріат повинен навчитися точно вловлювати все шкідливе й чуже собі у спадщині минулого, знищуючи цей його бік своєю нищівною критикою. Критика досягає мети тоді, коли вказує на краще замість гіршого; і тому вона повинна ґрунтуватися на самостійній творчості пролетаріату. Таким чином, культурна незалежність – єдиний шлях і до повного завоювання духовних скарбів, накопичених до цього часу людством» [2, с. 102].

У праці «Пролетаріат і мистецтво» О. Богданов писав: «мистецтво минулого нам потрібно, але так, як і наука минулого, – у новому розумінні, у критичному тлумаченні нової, пролетарської думки. Це справа нашої критики. Вона повинна йти поряд із розвитком самого пролетарського мистецтва, допомагаючи йому порадою, тлумаченням і керуючи ним у використанні художніх скарбів минулого. Ці скарби вона повинна передати пролетаріату, пояснивши йому все, що в них для нього корисне й потрібне, і чого в них не вистачає» [1, с. 123]. Виступаючи на Першій Всеросійській конференції пролеткультів, О. Богданов роз'яснював: «Товариші, необхідно зрозуміти, що ми живемо не тільки в колективі теперішнього, ми живемо у співпраці поколінь... Усі робітники, усі передові борці минулого – наші товариші, до яких би класів вони не належали» [15, с. 76]. У програмній статті першого номеру журналу «Пролетарська культура» (1918) зазначалося, що «пролетаріат – законний спадкоємець усіх цінних завоювань... У старій культурі скрізь те, що для нього корисне, зливається з тим, що йому чуже, що здатне затьмарити й послабити його колективну свідомість. З огляду на це пролетаріат повинен навчитися точно вловлювати все шкідливе й чуже собі у спадщині минулого, знищуючи цей його бік своєю нищівною критикою» [10].

Один із ідеологів Пролеткульту П. Керженцев, який очолював театральний відділ цієї організації, в одній зі статей журналу «Пролетарська культура» писав про можливість співробітництва з інтелігенцією: «У створенні нової пролетарської культури особлива робота може бути зроблена представниками інших класів, які прийняли ідеологію робітничих мас» [13]. В іншій статті він вказував на необхідність звернення до культури попередньої епохи, але тільки як до матеріалу для критики, не використовуючи її елементів у розбудові нової культури. «Створюючи свою культуру, – писав П. Керженцев, – активний діяч пролеткультівського руху – робітничий клас – зовсім не повинен відмахуватися від багатой культурної спадщини минулого, від завоювань, мате-

ріальних і духовних, набутих класами, чужими й ворожими пролетаріату. Це минуле пролетаріат повинен критично переглянути, взяти з нього все цінне, оцінити зі свого погляду, використати для створення своєї власної культури» [9, с. 38].

Один із лідерів Пролеткульту П. Лебедев-Полянський – представник Всеросійської Ради цієї організації – підкреслював: «Робітничому класові необхідно оволодіти культурою капіталістичного світу й узяти з неї те знання, без якого немислимий рух уперед і від якого він був усунений владними класами» [12, с. 6]. У статті «Революція та культурні завдання пролетаріату» він писав: «насамперед необхідно засвоїти й переробити буржуазну спадщину, щоб використати весь суспільний досвід попередніх поколінь» [15, с. 19]. У вітальному слові на Першій Всеросійській конференції Пролеткульту (15 вересня 1918 р.) П. Лебедев-Полянський виголосив: «пролетаріат не може відмовлятися від культурного багатства попередніх поколінь. Він візьме це багатство, але не як слухняний учень, а критично, щоб очистити його в горнилі своєї класової свідомості та, створивши власні цінності, закладе основи майбутньої культури» [15, с. 5].

Положення про необхідність урахування культурного досвіду попередніх поколінь для розвитку культури пролетарського класу обстоював також А. Луначарський: «Тисячу перший раз повторюю, що пролетаріат повинен бути у всеозброєнні загальнолюдської освіченості, – він клас історичний, він повинен іти вперед у зв'язці з усім минулим... Пролеткульт у жодному разі не повинен вважати перші паростки пролетарського мистецтва й пролетарської думки готовою цілісністю й намагатися замінити ними цінності культури попередніх епох» [7, с. 2–3].

Думки, що культуру буржуазного світу не варто заперечувати, а необхідно викоринити негативний вплив, який вона може справити на формування нової класової ідеології, дотримувався В. Плетньов: «Боротьба з цими віджилими поглядами, боротьба з психологічним впливом буржуазної культури, виривання з корінням її пережитків, перетворення нечіткої спекулятивної ідеології, якою просякнуті маси, на чітку, зрозумілу класову ідеологію – ось основне завдання в розбудові пролетарської культури» [11, с. 33].

Представник Катеринославського Пролеткульту В. Вирін писав: «Пролетаріату, що перемагає в усіх сферах життя, доводиться на кожному кроці стикатися з тією буржуазною та міщансько-обивательською психологією, що вкоринилася в розум і душі людей, із старими звичками, поглядами та настроями. Пролетаріат повинен зробити щонайповнішу переоцінку всіх цінностей; разом із революцією соціалістичною зробити революцію культурну, революцію духу» [4, с. 5].

Активний діяч Київського Пролеткульту Т. Жукова також схилилася до критичного переосмислення надбань буржуазного мистецтва для становлення пролетарської культури: «Зрозуміло, ми беззаперечно користуємося й будемо користуватися до остаточного створення нової пролетарської культури плодами буржуазної творчості, до якої ми ставимося критично, відкидаємо все гниле, чуже культурі пролетаріату, щоб перетворити її на свою, близьку по духу» [6, с. 13]. І лише тільки таким шляхом, шляхом створення замість буржуазної, індивідуальної культури – культури пролетарської, колективної, пролетаріат зможе... звільнившись від непомітного для нього буржуазного нальоту, випрямитися на весь зріст і закріпити за собою перемогу в усьому світі [6, с. 13].

Серед пролеткультівських ідеологів були й такі, які принципово не відмовлялися від необхідності використовувати культуру минулого, вважали, що це можна буде зробити тоді, коли пролетаріат виробить за допомогою Пролеткульту своє світовідчуття, свій спосіб мислення, тобто, коли буде повністю створена «пролетарська культура». Без цих передумов не «пролетарій володіє культурою минулого, як своїм спадком, а вона володіє ним, як людським матеріалом для своїх завдань» [14, с. 6].

Натомість один зі співробітників Одеського Пролеткульту, який надрукував статтю в одеському журналі «Пролетарська культура» під псевдонімом Шоо, категорично заперечував буржуазну культуру як принципово «негативне» явище в історії людства: «Переоцінка цінностей у сфері культури не повинна обмежуватися лише боротьбою проти очевидно безглузких міщанських проявів. Вона повинна відбуватися у площині заперечення буржуазної культури загалом, залишаючи за останньою лише історичну й технічну цінність» [17, с. 21].

Вивчення теоретичних поглядів ідеологів Пролеткульту на проблему використання культурної спадщини попередніх історичних періодів дало змогу з'ясувати ті методологічні підходи, що використовувалися ними для створення концепції культури майбутнього – пролетарської культури. Як перекоуємося, їхні погляди були неоднозначними: одні повністю заперечували необхідність урахування культурної спадщини минулого задля процесу творення особливої культури окремого класу – пролетаріату; інші вважали, що можна використовувати культурну спадщину минулого лише за умови критичного її переосмислення; ще інші взагалі не заперечували необхідність використовувати культуру минулого, вважали, що це можна буде зробити лише тоді, коли пролетаріат виробить за допомогою Пролеткульту своє світовідчуття, свій спосіб мислення. Незважаючи на різні погляди, пролеткультівці були одностайні

щодо необхідності вироблення «за власним рецептом» особливої, «суто класової» культури як важливої передумови абсолютної перемоги соціалістичної революції.

Отже, «культурний нігілізм» не був наріжним каменем концепції Пролеткульту, як позиціонували його в радянській історіографії, а навпаки, виступав за культурну наступність і критичне осмислення культурної спадщини минулого. До того ж, за свідченням істориків, «історія не знає жодного прикладу наруги над скарбами мистецт-

ва, спровокованими пролеткультівцями» [16, с. 68].

Перспективними напрямками, на нашу думку, є дослідження концепції та визначення принципів пролетарської культури як філософського, мистецького, соціального та освітнього напрямів 20-х рр. ХХ ст. в Україні; з'ясування наукових підходів вітчизняних учених до проблеми формування «нової людини» в умовах тогочасної дійсності; розкриття освітньо-просвітницького аспекту діяльності Пролеткульту в контексті суспільно-історичних змін.

Список використаних джерел

1. Богданов А. Пролетариат и искусство / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре. 1904—1924. — Л. — М. : Издательское товарищество «Книга», 1924. — С. 117—124.
2. Богданов А. Социализм в настоящем / А. Богданов // О пролетарской культуре. 1904—1924. — Ленинград : Издательское товарищество «Книга», 1924. — С. 94—99.
3. Богданов А. А. Вопросы социализма: Работы разных лет / А. А. Богданов // Под ред. Л. И. Абалкина. — М. : Политиздат, 1990. — 479 с.
4. Вирин В. Литература завтрашнего дня / В. Вирин // Пролеткульт : Издание организационной комиссии Екатеринбургского Пролеткульту. — Екатеринбург, 6 апреля 1919.
5. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремін. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1036, [2] с.
6. Жукова Т. Революция и задачи Пролеткульту / Жукова Т. // Рабочий журнал — 1919. — № 1 — С. 13—14.
7. Луначарский А. Пролеткульт и советская культурная работа / Луначарский А. // Пролетарская культура. — 1919. — № 7—8. — С. 1—3.
8. Неизвестный Богданов : в 3-х книгах / под ред. Г. А. Бордюгова. — Кн. 1 : А. А. Богданов (Малиновский). Статьи, доклады, письма и воспоминания 1901—1928 гг. / Сост. Н. С. Антонова, Н. В. Дроздова. — М. : ИЦ «АИРО—XX», 1995. — 252 с.
9. Николаева Л. С. Теория и практика Пролеткульту, 1917—1932 гг. : дис. канд. ист. наук : 07.00.02 / Николаева Людмила Сергеевна. — Москва, 1997. — 222 с.
10. От редакции // Пролетарская культура / Под ред. П. И. Лебедева-Полянского. — 1918. — № 1. — С. 2.
11. Плетнев В. О профессионализме / Плетнев В. // Пролетарская культура. — 1919. — № 7—8. — С. 31—37.
12. Полянский В. Наши задачи и пути / В. Полянский // Пролетарская культура. — 1919. — № 7—8. — С. 6.
13. Пролетарская культура. — 1918. — № 1. — С. 7
14. Пролетарская культура. — 1918. — № 2. — С. 6
15. Протоколы Первой Всероссийской конференции пролетарских культурно-просветительских орга-

References

1. Bogdanov, A. (1924). *Proletariat and art*. In : On the proletarian culture. 1904—1924. Leningrad—Moscow : Publishing group «Kniga». [in Russian]
2. Bogdanov, A. (1924). *Socialism at present times*. In : On the proletarian culture. 1904—1924. Leningrad—Moscow : Publishing group «Kniga». [in Russian]
3. Bogdanov, A. A. (1990). *Issues of socialism : Works of different years*. Moscow : Politizdat. [in Russian]
4. Virin, V. (1919). Literature of tomorrow. *Proletkult : Edition of the executive committee of Yekaterinoslav Proletkult*. Yekaterinoslav. [in Russian]
5. *Encyclopedia of education*. (2008). (V. G. Kremin', Ed.) Kyiv : Yurincom Inter. [in Ukrainian]
6. Zhukova, T. (1919). Revolution and the tasks of Proletkult. *Operating journal*, 1, 13—14. [in Russian]
7. Lunacharskiy, A. (1919). Proletkult and Soviet cultural work. *Proletarian culture*, 7—8, 1—3. [in Russian]
8. Antonova, N. S. and Drozdova, N. V. (1995). A. A. Bogdanov (Malinovskiy). *Articles, reports, letters and memoirs 1901—1928*. In : Bordyugov G. A. (Ed.). *Unknown Bogdanov : in 3 books*. Moscow : Publishing center «АИРО—XX». [in Russian]
9. Nikolayeva, L. S. (1997). *Theory and practice of Proletkult, 1917—1932 years*. Thesis of Candidate of historical sciences : 07.00.02. Moscow. [in Russian]
10. Lebedev—Polyanskiy, P. I. (Ed.). (1918). From editors. *Proletarian culture*, 1, 2. [in Russian]
11. Pletnev, V. (1919). On proficiency. *Proletarian culture*, 7—8, 31—37. [in Russian]
12. Polyanskiy, V. (1919). Our tasks and ways. *Proletarian culture*, 7—8, 6. [in Russian]
13. *Proletarian culture*. (1918), 1, 7. [in Russian]
14. *Proletarian culture*. (1918), 2, 6. [in Russian]
15. Lebedev—Polanskiy, P. I. (Ed.). (1918). *Protocols of the First All-Russian conference of the proletarian cultural and educational organizations. 15—20 September 1918*. Moscow. [in Russian]
16. Smirnov, I. S. (1968). Lenin's conception of cultural revolution and criticism of Proletkult. In : Geft'er M. Y. (Ed.) *Historical science and some problems of modernity : articles and discussions*. Moscow. [in Russian]
17. Shoo. (1919). *Proletarian culture*. In : Proletarian culture. Edition of the club section of Odessa Proletkult, 1, 14—21. [in Russian]

- низаций. 15—20 сентября 1918 г. / Под. ред. П. И. Лебедева-Полянского. — М., 1918. — 129 с.
16. Смирнов И. С. Ленинская концепция культурной революции и критика Пролеткульта // Историческая наука и некоторые проблемы современности: статьи и обсуждения / Под ред. М. Я. Гефтера и др. — М., 1968. — 356 с.
17. Шоо. Пролетарская культура / Шоо // Пролетарская культура. Издание клубной секции Одесского Пролеткульта. — 1919. — № 1. — С. 14—21.

Відомості про автора:

Кравченко Оксана Олексіївна

okskravchenko@mail.ru

Уманський державний педагогічний універси-

тет імені Павла Тичини,

вул. Садова, 2, Умань,

Черкаська область, 20300, Україна.

Надійшла до редакції: 21.03.2013 р.

Прийнята до друку: 08.04.2013 р.